

4, 14062218/03

**Beschermd dorpsgezicht
Lage Zwaluwe**

Datum in procedure: 22-12-2005

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd dorpsgezicht Lage Zwaluwe
gemeente Drimmelen (Noord-Brabant)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: - 8 FEB. 2011

Errata:

ID-235
C-2
0/2/11

Drimmelen, Lage Zwaluwe

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Lage Zwaluwe in de gemeente Drimmelen als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Lage Zwaluwe vormde tot 1997 met buurdorp Hoge Zwaluwe een zelfstandige gemeente. De beide dijkdorpen zijn historisch nauw met elkaar verbonden, maar hebben aparte, los van elkaar liggende kernen, die beide de status hebben van beschermd dorpsgezicht. Beide dorpsgezichten worden apart beschreven. De beschrijving van de ontwikkeling tot 1900 is voor beide dorpen gelijk.

Hooge Zwaluwe en Lage Zwaluwe liggen in het klei- en veengebied ten zuiden van de rivier de Amer en noordwestelijk van Made. De dorpen worden met elkaar verbonden door de Horenhilsedijk die door een open en laagliggend landschap voert, dat voornamelijk bestaat uit grasland in onregelmatige blokverkaveling.

De kern van beide dorpen bestaat uit een bebouwingslint op de dijk (bovenstraat) en een lager gelegen lint aan de voet van de dijk (onderstraat). De dijk maakte in een ver verleden deel uit van de bedijking van de Grote of Zuid-Hollandse Waard. Beide gezichten behelzen een langgerekte lintbebouwing, die ieder voor zich een karakteristieke ontwikkeling hebben doorgemaakt.

De nederzettingen hebben een middeleeuwse oorsprong. Aan het einde van de 19^e en in het begin van de 20^e eeuw werden structuur en bebouwing sterk gewijzigd. Verdichting, verandering en uitbreiding van het weefsel traden op als gevolg van economische, sociale en historisch-ruimtelijke ontwikkelingen. Beide beschermde gezichten hebben grotendeels in deze periode hun huidige karakter gekregen.

Beide dorpen maakten vroeger deel uit van de gemeente Hooge en Lage Zwaluwe. Hooge Zwaluwe is van de twee kernen de kleinste, maar hier was wel het bestuurlijk centrum gevestigd. Sinds 1 januari 1997 zijn beide dorpen ingedeeld bij de gemeente Drimmelen.

Ontstaan en ontwikkeling

Tot 1900

De basis van de huidige ruimtelijke structuur van Hooge en Lage Zwaluwe werd al in de Middeleeuwen gelegd. In het begin van de 13^e eeuw werd het drassige en laagliggende veengebied dat bekendstond onder de naam de 'Grote of Zuid-Hollandsche Waard' bedijkt en ontgonnen.

Vooralsnog waren het lage en zwakke dijken, die nauwelijks voldeden bij meer dan gemiddeld hoge waterstand. Met de ontginning van de Grote Waard kwam ook de bewoning op gang. Deze begon waarschijnlijk al in de twaalfde eeuw. Tussen 1230 en 1350 ontstonden in deze polders zogenaamde ambachten of heerlijkheden (rechtsgebieden) waarvan Zwaluwe er een was.

Zwaluwe lag in het noordwestelijke kleigebied van Brabant en grensde in het zuiden aan het gebied dat later bekend werd als de Langstraat, meer in het bijzonder de Beneden Langstraat. Deze naam dankte het gebied aan de weg, die eeuwenlang de verbinding vormde tussen de strook nederzettingen, die was gelegen tussen de Brabantse zandgronden in het zuiden enerzijds en de grote rivieren in het noorden anderzijds. Het was een vruchtbaar gebied, maar door de talloze overstromingen ook een problematisch gebied. Aan het einde van de 19^e eeuw kwam door een aantal infrastructuurele werken een einde

veranderden ze in diepe, nauwelijks begaanbare modderbanen. Bovendien had het gebied - met name in de winterperiode - veel last van overstromingen, waarbij grote delen van de weg blank stonden en het wegdek, voorzover aanwezig, werd weggespoeld.

Hoewel problemen rond de ontsluiting van het gebied al eeuwen een rol speelden, zouden pas in de tweede helft van de 19^e eeuw nieuwe en betere ontsluitingen worden gerealiseerd. Dit had voor een belangrijk deel te maken met de industrialisering van het gebied en de daarmee samenhangende belangen van adequate verbindingen. De grootste veranderingen deden zich voor in het laatste kwart van de 19^e eeuw met de aanleg van de spoorlijn Lage Zwaluwe-'s-Hertogenbosch en het graven van de Nieuwe Merwede en de Bergsche Maas en daarmee de verbetering van de waterhuishouding in het gebied.

De spoorlijn Lage Zwaluwe-'s-Hertogenbosch, ook wel het 'Halve Zolenlijntje' genoemd, werd door de Staat der Nederlanden in drie etappen aangelegd. In 1886 werd het baanvak Lage Zwaluwe-Waalwijk geopend. De spoorlijn werd in 1890 voltooid met het laatste baanvak Vlijmen-'s-Hertogenbosch. De Langstraat was nu verbonden met twee belangrijke knooppunten en de aanvoer van grondstoffen en de afvoer van producten was nu gegarandeerd.

Lage en Hooge Zwaluwe kregen beide een station voor zowel goederen- als personenverkeer. Het station van Hooge Zwaluwe lag vrij centraal in de kern aan het Halve Zolenlijntje. Lage Zwaluwe kreeg een nieuw, groot stationsgebouw, ongeveer vijf kilometer buiten het dorpscentrum. Maar het was een uitermate belangrijk station, omdat hier tevens de aansluiting met de lijn

Dordrecht-Breda/Roosendaal was. Het emplacement werd flink uitgebreid met onder meer een locomotievenloods en werkplaatsen.

Het graven van de Nieuwe Merwede en de Bergsche Maas en het verleggen van de Maasmonding tussen 1888 en 1904 had, samen met de daaruit voortvloeiende verbetering van afwateringsstructuren, tot gevolg dat de jaarlijks terugkerende wateroverlast afnam. Bovendien kon het waterpeil in de verschillende rivieren en overige waterwegen beter worden gereguleerd, wat de scheepvaart ten goede kwam.

Lage Zwaluwe na 1900

Economische en sociale ontwikkelingen aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw brachten aanzienlijke veranderingen. De handel en het transport van en naar haven en station van Lage Zwaluwe zorgde voor bedrijfsvestiging en woningbouw langs de aanvoerroutes. Lage Zwaluwe ontwikkelde zich in deze periode van economische bloei vooral als verkeersdorp.

De toenemende activiteiten rond de haven zorgden voor uitbreiding en verdichting van het daar aanwezige weefsel en een concentratie van bebouwing, die samenhang met ambacht, industrie en handel. Deze activiteiten trokken elkaar aan en versterkten elkaar. De dijk evenwijdig aan de Amer, de Flierstraat, kreeg in deze periode een dichte bebouwing met kleinere woningen.

Een tweede gevolg was dat de bebouwing van Lage Zwaluwe zich naar het zuiden uitbreidde en vergroeide met de buurtschappen Plantsoen en Gaete. In het zuidelijke deel van Lage Zwaluwe werden overwegend woonhuizen gerealiseerd. Door aaneengesloten te bouwen werd een

Op sommige punten (Kerkstraat, Plantsoen) heeft verdikking plaatsgevonden en hebben zich secundaire woonkernen gevormd. Hier bevinden zich ook de wat grotere en duurder woonhuizen. De huidige rooms-katholieke Johannes de Doperkerk in Plantsoen is van 1951. De vroegere schuurkerk is ook nog aanwezig. De onderstraten hebben nog gedeeltelijk hun historische agrarisch-ambachtelijke bebouwing behouden. Met name de rij uit eind 19^e en begin 20^e eeuw stammende grienschuren aan de Industriestraat is zeer waardevol.

In het noordelijke deel van het dorp, aan de voet van de dijk, ligt een betrekkelijk grote, L-vormige haven die nog geheel in gebruik is. Deze haven wordt sinds 1962 door een keersluis verdeeld in een buiten- en binnenhaven. De binnenhaven - de voormalige Gaetese Wetering - werd verbreed en geschikt gemaakt als jachthaven en loopt evenwijdig aan de bebouwing op de dijk. Met name rond de buitenhaven bevindt zich bebouwing met een overwegend industrieel en handelskarakter gerelateerd aan de beroepsvaart. De laatste jaren is de toeristische functie van de haven steeds belangrijker geworden (jachthaven, rondvaarten, horeca).

De historisch-ruimtelijke structuur van Lage Zwaluwe is relatief goed bewaard gebleven en komt in grote lijnen overeen met de inrichting en structuur van omstreeks 1940. De smalle, regelmatige lintbebouwing met boven- en onderstraat, het bebouwingsbeeld, de infrastructuur, de verschillende dijkstructuren en de haven zijn vrij goed bewaard en duidelijk herkenbaar gebleven en vertonen in relatie tot elkaar een grote coherentie.

Het open, agrarische karakter van de directe omgeving is op veel plaatsen nog onaangetast, waardoor de historische dijkbebouwing zich extra profileert. Het industrieel/ambachtelijke karakter van de bebouwing is op de verschillende locaties nog aanwezig, zoals rond de haven, die nog altijd een functie vervult voor de beroepsvaart.

Het beschermd gezicht Lage Zwaluwe beperkt zich tot het historische bebouwingslint en omvat het gehele historische dijklint met bebouwing (Flierstraat, Nieuwlandsche Dijk, Kerkstraat, Dorpsstraat, Loonsche Dijk, Gaete), plus de onderstraten (Onderstraat, en Vijverstraat) met aansluitende historische bebouwing. Voorts een deel van de op de dijk uitkomende zijstraten Plantsoen en Brugdam en de lager gelegen 'onderstraten' Kilstraat en Industriestraat en Plasstraat (onder Gaete), eveneens met eventueel aanwezige historische bebouwing.

De haven valt niet binnen de grenzen van het gezicht.

Begrenzing

Het beschermd gezicht beperkt zich tot het historische bebouwingslint en omvat het gehele historische dijklint met bebouwing (Flierstraat, Nieuwlandsche Dijk, Kerkstraat, Dorpsstraat, Loonsche Dijk, Gaete), plus de onderstraten (Onderstraat en Vijverstraat) met aansluitende historische bebouwing. Voorts een deel van de op de dijk uitkomende zijstraten Plantsoen en Brugdam en de lager gelegen 'onderstraten' Kilstraat, Industriestraat en Plasstraat (bij Gaete) met historische bebouwing. De haven valt niet binnen de grenzen van het beschermde gezicht.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart MSP/47/03.

Waardering

Het beschermd dorpsgezicht Lage Zwaluwe is van belang als voorbeeld van oorspronkelijk middeleeuwse, op een dijk gelegen lintdorp, gelegen langs een bovenstraat en een binnendijkse onderstraat, in een open agrarisch landschap, dat zich aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw ontwikkelde tot een handel- en verkeersdorp, dankzij grootschalige infrastructurele ingrepen die de Beneden Langstraat uit haar isolement haalden.

Bronnen

Literatuur

- J.P. Corten, E. Nijhof (red.), *Lijnen door het Brabantse land, 200 jaar verkeersinfrastructuur in Noord-Brabant 1796-1996*, Zwolle 1997.
- Gemeente Drimmelen, Bestemmingsplan Hooge Zwaluwe, 2001.
- *Hooge en Lage Zwaluwe*, deel in de Cultuurhistorische inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Selectie Project, 's-Hertogenbosch 1988.
- R.C.M. Jacobs en P.A.J.M. van Meel, *200 Jaar r.k. parochie H. Joannes de Doper Lage Zwaluwe*, Lage Zwaluwe 1987.
- C. Kolman, B. Olde Meierink, en R. Stenvert, *Monumenten in Nederland, Noord-Brabant*, Zwolle 1997.
- J. van Laarhoven (red.), *Dorpen in Brabant*, (tentoonstellingscatalogus), 's-Hertogenbosch 1978.
- J.C.M. Michels en J.A. van Oudheusden, *Architectuur en stedenbouw in Noord-Brabant*, (reeks Monumenten Inventarisatie Project, deel Noord-Brabant), Zwolle 1993.
- Streekarchivariaat in de kring Oosterhout/Gemeentearchief Made, afdeling voormalige gemeente Hooge en Lage Zwaluwe, Made.

Kaarten

- Overzichtskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2010.
- Waarderingskaart, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2010.
- Lage Zwaluwe, circa 1840. In: *Grote Historische Atlas van Nederland; 4 Zuid-Nederland 1838-1857*, Groningen 1990.
- Hooge en Lage Zwaluwe, 1866. In: J. Kuyper, *Gemeente atlas van de provincie Noordbrabant; naar officiële bronnen bewerkt*. Herdruk, Groningen 1982.
- Lage Zwaluwe, circa 1908. Bonnekaartnummer 583, verkend in 1868, herzien in 1889, ged. herzien tot 1908. Schaal 1:25.000.

Overzichtskaart Hoge en Lage Zwaluwe

Legenda

beschermd
dorpsgezicht

Topografie

bebouwing

bos

weiland

autosnelweg

hoofdweg

belangrijke weg

weg

spoorweg

waterloop

0 1 2 km

Topografie © Topografische
Dienst Kadaster
Apeldoorn, 2009

© RCE
e-KS/NvD & BB
4 november 2009

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Kaart 3 Lage Zwaluwe, circa 1840

Kaart 5 Lage Zwaluwe, circa 1908